

**АГРАРНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЦСЄ
У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС:
РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Т. ЗІНЧУК,
доцент, кандидат економічних наук

Вступ

Європейська інтеграція стає сучасною ознакою та важливим фактором очікуваних прогресивних змін в аграрному секторі економіки України. Перспективи розвитку вітчизняного сільського господарства формуються під впливом прискорення темпів розширення ЄС і приєднання до нього найближчих економічних партнерів України - країн ЦСЄ, які вже мають певний досвід адаптації до єдиних правил і норм САП даного угруповання. У контексті з іншими заходами виважена і системна аграрна політика країн ЦСЄ, а також реальні практичні дії у процесі ринкової перебудови привели до здобуття ними статусу країн з ринковою економікою та рівноправних членів ЄС.

Необхідність урахування досвіду країн ЦСЄ щодо аграрних перетворень зумовлена новою - зовнішньоекономічною, інтеграційною - націленістю України на вступ до СОТ і на підготовку до входження до ЄС. Потребують окремих наукових досліджень позитивні результати, а також негативні наслідки і прорахунки процесу адаптації аграрного сектора економіки країн ЦСЄ до вимог САП ЄС з метою адекватного прогнозування розвитку аграрного сектора економіки України. Заслужують на увагу концептуальні засади, цілі та інструменти аграрної політики, через які забезпечувався довготривалий процес інтеграції даного регіону до ЄП ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Складність і комплексність проблем адаптації вітчизняного аграрного сектора економіки до умов ЄС з урахуванням досвіду країн ЦСЄ щодо цього об'єктивно привертають увагу вчених-аграрників. Вагомий вклад у дослідження агроєвропейських перспектив як країн ЦСЄ, так і України зробили В. Власов, Ю. Губені, П. Гарасим, С. Дем'яненко, С. Зоря, С. Кваша, А. Кандиба, О. Могильний, Г. Черевко, М. Янків та ін. Визнаючи їх безперечну роль у формуванні теоретико-методологічних підходів до євроінтеграційних перспектив аграрного сектора економіки України, слід зазначити, що ряд принципових питань державного регулювання сільського господарства через фінансові інструменти, аналогічні ЄС, формування конкурентної політики в АПК, забезпечення виробництва екологічно безпечної та якісної продукції відповідно до стандартів ЄС потребує детальнішого вивчення теорії та практики європейської інтеграції, і зокрема - етапів становлення САП ЄС. Доцільно оцінити наслідки від вступу до ЄС саме у сільському господарстві, оскільки саме ця галузь в економіці країн ЦСЄ виявилася найбільш вразливою та не пристосованою до вимог ЄС.

У публікаціях зарубіжних вчених Б. Баласса, Л. Бальцеревича, Дж. Гелбрейта, М. Портера, М. Трейсі та Й. Шумпетера розроблено механізми регулювання інтеграційних процесів і конкретні сценарії європейської інтеграції. Їх ідеї (в тому числі і дискусійні) слугують вагомим поштовхом до нових, сучасних досліджень економічної сутності євроінтеграції, до оцінки досягнень сільського господарства країн ЄС і його нових членів з урахуванням потреб ринку та перспектив подальшого розширення цього угруповання для України.

Постановка завдання

Мета даної статті - виявлення основних тенденцій та особливостей аграрних перетворень у країнах ЦСЄ в умовах їх адаптації до САП ЄС, а також визначення стратегічних орієнтирів при формуванні національної аграрної політики з урахуванням досвіду цих країн. Відповідно до поставленої мети, досліджено вплив соціально-

економічних факторів на зміни, що відбувались у сільському господарстві країн ЦСЄ у перехідний період; систематизовано етапи формування САП і перспективи її розвитку за сучасних умов реформування; визначено основні засади бюджетної політики ЄС у відношенні до країн - його нових членів; оцінено початкові позитивні результати та негативні наслідки для країн ЦСЄ від членства у ЄС; намічено пріоритети у розвитку сільського господарства у контексті вже нагромадженого досвіду країн ЦСЄ. Зрозуміло, що неможливо давати остаточну оцінку аграрному реформуванню на основі аналізу короткострокового періоду членства країн ЦСЄ у ЄС. Було б також помилкою наполягати на запозиченні невеликого досвіду цього членства без урахування специфічних особливостей розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки. Як правило, на початковому етапі процес аграрного реформування призводить до падіння обсягів сільськогосподарського виробництва, а в кращому випадку - до стримування темпів його зростання, і тільки на подальших стадіях встановлюється перевага позитивних ефектів над попередніми негативними явищами. З огляду на це, перед автором статті поставало завдання в узагальненій формі подати ті суттєві зміни, яких зазнали економіки країн ЦСЄ у процесі аграрного реформування і які надалі посприяли розвитку виробничої та соціальної сфер села, а також структуризації аграрної сфери й земельних відносин відповідно до цивілізованих вимог САП ЄС.

Результати досліджень

Загальні тенденції та специфіка реформування аграрних відносин у країнах ЦСЄ у 1990-2004 рр.

Поступовий і довготривалий процес вступу країн ЦСЄ до ЄС супроводжувався формуванням нового агропродовольчого регіону, інституціональні засади якого функціонують на основі загальних критеріїв, встановлених на засіданні Ради Європи у Копенгагені у червні 1993 р. Відповідність Копенгагенським критеріям у межах економічних вимог полягає у наявності в аграрному секторі економіки таких ознак, як відповідність між попитом і пропозицією; лібералізація цін і торгівлі; відсутність перешкод для доступу на ринки; здатність витримувати конкурентний тиск у рамках ЄС; тощо. Тому, хоча у кожній з країн ЦСЄ аграрні перетворення у 1990-2004 рр. мали свої особливості, все ж базові інституціональні зміни в аграрній політиці та їх прогнозовані соціально-економічні наслідки характеризуються наявністю багатьох спільних рис.

На початковому етапі реформ у сільському господарстві переважав підхід обмеженого державного втручання у галузь, зведення його до функцій захисту прав власності та гарантій ринкових трансформвань. Аграрна реформа забезпечувала перехід від державних форм господарювання до приватних, з подальшою приватизацією землі та інших засобів виробництва. Концепцію та стратегію ринкових перетворень у країнах ЦСЄ було зорієнтовано на апробовану у світі модель аграрного устрою з переважанням приватного землекористування, що не виключало й нових форм добровільної кооперації.

При дослідженні еволюції перехідного періоду у сільському господарстві можна умовно виділити дві його стадії. На **першій** з них (кінець 80-х - середина 90-х років) ринкові зміни відбувалися під впливом дії багатьох загальновідомих не сприятливих для всіх країн ЦСЄ соціально-економічних факторів - зокрема, таких, як:

- скорочення посівних площ і падіння обсягів сільськогосподарського виробництва;
- зменшення експорту та збільшення імпорту продовольства;
- наростаючі диспропорції у структурі АПК;
- неефективне державне регулювання та переважання адміністративних підойм;
- жорстка кредитно-фінансова та податкова політика держави у відношенні до сільського господарства;
- різке зменшення розмірів субсидій у галузі;
- обтяжливі для сільськогосподарських товаровиробників кредитні ставки;
- падіння попиту на продовольство та сільськогосподарську сировину з боку суб'єктів внутрішнього ринку.

Причини такого стану справ перебували поза сферою сільського господарства і стали наслідком негативних макроекономічних процесів, які, насамперед, були пов'язані з втратою ринків збуту через послаблення зовнішньоекономічних зв'язків з

колишніми республіками СРСР і розпадом РЄВ. Окреслені тенденції були зумовлені також відсутністю чітко визначеної концепції аграрних перетворень.

З метою подолання кризових явищ, країнами ЦСЄ було розпочато створення економічної системи на основі приватної власності. Найважливішими елементами процесу відповідних реформ були:

1. Лібералізація цін і ринків, а також створення сумісної з ринковими відносинами системи стимулів в аграрній економіці.

2. Приватизація земель і перетворення організаційно-правової структури сільськогосподарства.

3. Демоніполізація і приватизація підприємств переробної та харчової промисловості, торгівлі продовольством і засобами сільськогосподарського виробництва.

4. Створення дійової системи аграрного кредиту, а також інституціональної структури та системи державного управління з урахуванням вимог ринкової економіки.

На початковому етапі аграрних реформ допускалися непродумані адміністративні заходи, що не сприяло поліпшенню результатів сільськогосподарського виробництва (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Індекси валової продукції сільського господарства в окремих країнах ЦСЄ
(середні за 1989-1991 рр. = 100%)**

Країни	Роки						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	2000
Польща.....	97,8	96,2	83,9	85,2	79,1	83,8	83,8
Словаччина.....	95,6	87,8	76,7	71,6	76,0	75,9	70,2
Словенія.....	96,5	88,4	89,5	92,6	94,4	96,4	92,2
Угорщина.....	95,3	89,4	89,4	65,6	64,3	70,8	67,5
Чехія.....	96,8	88,2	88,2	74,2	70,0	80,5	69,9

За 1989-1995 рр. частка сільського господарства у ВВП країн ЦСЄ зменшилася з 11% до 6%, і темпи спаду виробництва у цій галузі економіки порівняно з іншими були найвищими. Дезінтеграція постсоціалістичних країн спричинила значне скорочення виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у розрахунку на 1 чол. у Словаччині, Угорщині, Чехії та ін. (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Виробництво сільськогосподарської продукції у розрахунку на 1 чол. в окремих країнах ЦСЄ
(середнє за 1989-1991 рр. = 100%)**

Країни	Роки		
	1995	1999	2000
Польща.....	82,7	85,0	83,9
Словаччина.....	74,5	75,8	68,4
Словенія.....	92,9	91,6	89,0
Угорщина.....	71,7	76,6	69,7
Чехія.....	80,3	81,9	70,3

Серед названих країн слід виділити Угорщину - як таку, де традиційно переважав агропродовольчий експорт, що також є додатковим свідченням розриву зовнішньоекономічних зв'язків з колишніми республіками СРСР, куди, в основному, і спрямовувались експортні потоки угорської агропродовольчої продукції.

Отже, початкове падіння обсягів сільськогосподарського виробництва тісно пов'язане з розпадом інституцій країн так званого "соціалістичного табору". Наслідками розриву виробничо-кооперацій-

них відносин стали скорочення темпів залучення інвестицій до аграрного сектора економіки та формування неефективної системи постачання матеріально-технічних ресурсів, виробництва й торгівлі.

Посилення впливу негативних наслідків відбувалося й через погіршення умов торгівлі (диспаритет цін), викликане процесами лібералізації цін і торгівлі, а також через скорочення розмірів субсидій. У більшості країн ЦСЄ ціни на засоби виробництва підвищувалися прискореними темпами порівняно з цінами на продукцію сільськогосподарства, що зумовило виникнення проблеми його деградації на фоні безпрецедентного диспаритету цін, загострення соціальних проблем у сільській місцевості, зниження рівня життя як сільського, так і міського населення. Так, за оцінками вчених Інституту аграрного розвитку у країнах Центральної та Східної Європи (ІАМО, Німеч-

чина), вплив нееквівалентних умов торгівлі у 1989-1995 рр. спричинив скорочення обсягів виробництва самої лише рослинницької продукції на 40-50%.

Початкові негативні наслідки реформування ринкових відносин у країнах ЦСЄ викликали подальші зміни в економічному механізмі господарювання, посилили необхідність регулюючої ролі держави та прискорили створення нових умов для функціонування аграрного сектора економіки, адаптованих до САП ЄС. Насамперед, йшлося про зміну земельних відносин і розвиток продуктивності у сільському господарстві.

Слід пам'ятати, що аналіз і оцінку впливу стартових умов на перспективи розвитку аграрного сектора економіки можна розглядати тільки як умовні межі, в яких відбуваються реформи. З часом ці межі стають менш вагомими порівняно з наступним етапом реформування. Причому стартові параметри не повинні бути виправданням для невдалих реформ у майбутньому.

На *другій* стадії аграрних перетворень (середина 90-х років ХХ - початок ХХІ ст.) активізувався процес зміни структури аграрного виробництва. Визначилася його відповідність до структури виробництва ЄС-15 (див. табл. 3).

Таблиця 3

Структура виробництва у країнах ЦСЄ за секторами економіки

(%)

Країни	Сільське господарство		Промисловість		Сфера послуг	
	1999 р.	2001 р.	1999 р.	2001 р.	1999 р.	2001 р.
Польща.....	8	4	50	37	42	59
Словаччина.....	7	4	59	29	33	67
Словенія.....	6	3	46	38	49	58
Угорщина.....	15	4*	39	34*	46	62*
Чехія.....	6	4	49	41	45	55
Латвія.....	22	5	46	26	32	69
Литва.....	27	7	31	35	42	58
Естонія.....	17	6	50	29	34	65

* Дані за 2000 р.

Наприкінці 90-х років з'явилися певні ознаки економічного піднесення сільськогосподарського виробництва, інтенсивнішого - у рослинництві та повільнішого - у тваринництві. На відміну від країн СНД, у країнах ЦСЄ раніше почалася фаза відносної стабілізації сільськогосподарського виробництва.

Загальною тенденцією у розвитку сільського господарства країн ЦСЄ напередодні їх вступу до ЄС стало збільшення частки земель у приватному володінні, що було результатом приватизації державних і реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств, з переданням землі у користування на правах оренди або у приватну власність (див. табл. 4).

Таблиця 4

Частка земель сільськогосподарського призначення, переданих у приватну власність

(%)

Країни	Роки		
	1990	1997	2000
Польща.....	77	82	92
Словаччина.....	5	11	13
Словенія.....	92	96	...
Угорщина.....	6	54	41
Чехія.....	5	38	26
Латвія.....	5	95	94
Литва.....	9	67	94
Естонія.....	6	63	79

¹ Див.: Губені Ю. Є. Аграрна реформа у Чеській Республіці: від "оксамитової" революції до європейської інтеграції. Приклад гідний наслідування. Львів, "Українські технології", 2001, с 16.

Особливо гострою стала проблема повернення (реституції) землі або компенсації за землю та майно колишнім власникам.

Реституція здійснювалась у Чехії, Словаччині, Словенії, зачепивши інтереси як колишніх, так і дійсних власників та їх нащадків. Крім проведення земельної реформи методом реституції, в інших країнах землю було розподілено між працівниками з чітким визначенням розміру земельного паю або передано в оренду новоствореним сільськогосподарським підприємствам (за можливості її продажу).

На початку другого етапу аграрних реформ нераціональна структура землекористування супроводжувалася низькою ефективністю сільськогосподарського виробництва. Так, у Польщі понад 60% селянських господарств виробляли продукцію для особистих потреб і тільки 11-12% з них одержували результати, близькі до вимог ЄС, наближаючись до середньоєвропейського рівня, а конкурентоспроможною була лише третина усіх селянських господарств. За обсягами сільськогосподарського виробництва країни східноєвропейського регіону також відставали від більшості країн ЄС. Напередодні вступу до ЄС у сільському господарстві країн ЦСЄ вироблялося сільськогосподарської продукції на 27,7 млрд. євро, тоді як у ЄС-15 - на 256 млрд. євро, тобто майже у 9 разів більше порівняно з країнами - новими членами ЄС. При цьому в них рівень продуктивності сільського господарства був значно нижчим, ніж у країнах ЄС, де середня врожайність зернових у досліджуваному періоді становила 59,9 ц з га, а надій на корову - 5860 кг. У ці показники не вкладалися жодна з країн ЦСЄ. Відносно конкурентоспроможними по зерну та молоку були тільки Чехія та Угорщина, хоча й у них ці показники були нижчими від середніх по ЄС².

На етапі проведення аграрних реформ у країнах ЦСЄ перед вступом до ЄС відбулися суттєві зміни в організації виробництва та управлінні в сільськогосподарських кооперативах, більшість з яких перейшла на дійсно кооперативні принципи управління, з нарахуванням дивідендів на паї з прибутку цих підприємств і з правом виходу з кооперативів їх членів із землею, але при її обов'язковому сільськогосподарському використанні у майбутньому (Чехія, Угорщина). Країни ЦСЄ різними методами заохочували створення кооперативів з переробки сировини, а також підприємств заготівельно-збутових та інших форм кооперації сільськогосподарських товаровиробників, що дозволяло скорочувати витрати виробництва та обігу і підвищувати конкурентоспроможність національної продукції до рівня вимог ЄС. Як результат, на сучасному етапі в таких країнах, як Польща та Угорщина, у сільській місцевості значно поширені та успішно функціонують кредитно-ощадні кооперативи.

З метою надання підтримки розвитку фермерського руху на даному етапі було вжито ряд заходів щодо стимулювання фермерства. Наприклад, у Чехії створено Фонд гарантій та підтримки фермерів у формі акціонерної компанії, що належить державі, з єдиним акціонером - Міністерством сільського господарства. Фонд веде свою діяльність за такими напрямками: сплачує за фермерів певний процент за кредити комерційних банків і надає гарантії повернення фермерами основної суми кредиту. Середній процент за кредити фермерів - 2,6%, хоча, як правило, комерційний процент становить 14-15% річних. Фермерів можуть надаватись обидві форми підтримки або одна з них. Для цього заявник має бути зареєстрованим як фермер, виконувати свої зобов'язання перед державою, а його підприємницький проект - повністю відповідати вимогам Фонду. Практично в усіх країнах ЦСЄ було запроваджено пільгове кредитування сільськогосподарських товаровиробників і створено фонди гарантій сільського кредитування.

Спільним для країн ЦСЄ явищем у доінтеграційному періоді була недооцінка необхідності державного впливу на процеси аграрного реформування. Йдеться про недостатній, суттєво нижчий у цих країнах, ніж у країнах ЄС, рівень державної підтримки сільського господарства, розрахований за відношенням обсягів бюджетних видатків на підтримку цієї галузі до вартості сільськогосподарської продукції. За даними ОЕСР, на початку 2000 р. він становив у Чехії 20%, Польщі - 22, Угорщині - 14, тоді як у країнах ЄС - 47%. Тільки розвиток кризових явищ в аграрній економіці примусив усвідомити необхідність змінити співвідношення ринкових і державних регуляторів на

² Див.: Назаренко В. И. Аграрная политика Европейского Союза. Ч. II. М., Институт Європи, 2003, с 372-373.

користь останніх. Крім того, як показує досвід країн ЄС, механізм фінансування сільського господарства безпосередньо позначається на можливостях розв'язання соціальних проблем. Доінтеграційні процеси аграрних перетворень, реорганізація і ліквідація держгоспів та окремих кооперативів погіршили соціальне становище сільського населення: підвищився рівень безробіття, збільшилися масштаби "маятникової" міграції, істотно зросла плата за житло, освіту, охорону здоров'я та інші види соціально-побутових послуг. Важливим заходом щодо фінансування "п'ятої хвилі розширення" стало рішення Європейської комісії про цільову допомогу країнам-кандидатам на період 2000-2006 рр. у розмірі 80 млрд. євро, причому для кожної з цих країн було встановлено максимум у розмірі 4% їх ВВП³.

Ключовими інструментами надання фінансової та технічної допомоги для підтримки сільського господарства країн - кандидатів у члени ЄС слугували спеціально розроблені програми.

PHARE (Poland - Hungary: Assistance for the Reconstruction of the Economy) з річним бюджетом 1,56 млрд. євро. Двома напрямками цієї програми є: 1) надання допомоги урядам країн-кандидатів в освоєнні **acquis communautaire**; 2) мобілізація державних і приватних інвестицій з метою забезпечення стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища, умов праці, якості продукції, тощо. Спочатку загальну програму фінансової та технічної допомоги було запроваджено у Польщі та Угорщині для надання екстреної допомоги (звідси і походить її назва), а надалі - поширено в інших країнах ЦСЄ.

SAPARD (The Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) з річним бюджетом 520 млн. євро. Цю програму призначено виключно для сприяння розвитку сільського господарства, для підвищення рівня його конкурентоспроможності та впорядкування сільської місцевості. З її річного бюджету Польща щороку одержуватиме 150,6 млн., Угорщина - 38 млн., Литва - 29 млн., Чехія - 22 млн., Латвія - 21 млн., Словаччина - 18 млн. і Словенія - 6 млн.⁴.

ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-accession). У межах цієї програми щороку на фінансування модернізації суспільної інфраструктури країн - кандидатів у члени ЄС витрачається 1,04 млрд. євро.

Загальний обсяг фінансування по лінії усіх названих програм становить приблизно 7,3 млрд. євро, а на підтримку країн - потенціальних членів ЄС у формі "довступних" фондів щороку направляється понад 3 млрд. євро (див. табл. 5).

Таблиця 5*

**Обсяг фінансової допомоги країнам ЦСЄ
через спеціальні програми на 2000-2006 рр.**

(млн. євро)

Програми	Роки						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 (план)
PHARE	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560
SAPARD.....	520	520	520	520	520	520	520
ISPA	1040	1040	1040	1040	1040	1040	1040
Разом.....	3120	3120	3120	3120	3120	3120	3120

* Джерело: Enlargement Argumentaire. "Enlargement Papers" № 5, September 2001, Brussel.

Розподіл коштів, які виділяються країнам-кандидатам у межах названих програм, відбувається за критерієм чисельності їх населення. Так, Польща одержує з них 30%, Угорщина - 7, Литва - 6, Чехія - 5, Латвія та Словаччина - по 4, Естонія - 2, Словенія - 1 %. Крім того, використовуються також ресурси Європейського інвестиційного банку (у 1997-2000 рр. - 7 млрд. євро), який тісно співпрацює із Світовим банком та ЄБРР⁵.

Водночас, незважаючи на відставання країн ЦСЄ від країн ЄС за розвитком сільського господарства, "індекс реформування" у перших з них, розрахований екс-

³ Див.: Ш е м я т е н к о в В. Г. Європейская интеграция. Учебное пособие. М., "Международные отношения", 2003, с. 310.

⁴ Див.: Enlargement Argumentaire. "Enlargement Papers" № 5, September 2001, Brussel.

⁵ Див.: Ш е м я т е н к о в В. Г. Значчя праця, с. 311.

пертами Світового банку, виявився значно успішнішим і сприятливішим для адаптації до САП ЄС, ніж в Україні, про що свідчать дані, наведені у таблиці 6.

Таким чином, протягом десятирічного періоду в аграрному секторі економіки країн ЦСЄ у цілому сформувалися схожі підходи до аграрної політики, якими передбачали-

Таблиця 6*
Прогрес реформ
у країнах ЦСЄ у 2001 р.

Країни	Індекси реформування (%)
Польща.....	8
Словаччина...	8,2
Словенія.....	9,2
Угорщина.....	9,2
Чехія	9,2
Естонія	9,0
Латвія	9,0
Литва	8,0
Країни ЦСЄ	8,7
Україна	5,8

* Джерело: Звіт Світового банку.

ся знаходження і стимулювання структурних пріоритетів у розвитку сільськогосподарського виробництва; механізм його державної підтримки, регулювання агропродовольчих ринків і ринку землі; зовнішньоторговельна політика; тощо. Незважаючи на проблемність підготовчого етапу та неоднозначність його результатів, у процесі реалізації аграрної політики "десятки" країн - нових членів ЄС визначилися загальні тенденції їх аграрного реформування на початку свого вступу до цього угруповання.

По-перше. В даному регіоні відбулися суттєві зрушення у земельних відносинах. Земельна реформа стала ключовим напрямом аграрних перетворень у його країнах. У процесі її проведення визначено природу прав на землю та чітко окреслено права індивідуального власника. Однак аграрні трансформування

не привели до очікуваного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Структурні реформи виявилися надзвичайно складним завданням, пов'язаним з освоєнням нових техніки і технологій, із залученням інвестицій, а також з розвитком людського капіталу. Країни - нові члени ЄС розширили його земельні ресурси на 38 млн. га, проте обсяги сільськогосподарського виробництва зросли при цьому лише на 10-20%, а прибутки - всього на 6%⁶. Різниця між виробництвом і доходом, яка формує таке зростання, свідчить, що сільське господарство країн ЦСЄ має нижчі, порівняно з країнами ЄС, інтенсивність і рентабельність.

По-друге. Одним з шляхів формування нової системи державного регулювання аграрного сектора економіки визнано створення відносно самостійної інституціональної системи регулювання аграрних підгалузей та державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Масштаби й розвинутість такої системи диференційовано по країнах, але спрямованість і принципи її побудови та функціонування збігаються.

По-третьє. У країнах ЦСЄ більшою чи меншою мірою почали використовуватись інтервенційні або мінімально гарантовані ціни, нормування та регіоналізація закупівель. За рахунок бюджетних дотацій, надходжень від продажу продукції, кредитів, компенсаційних імпорتنних зборів було створено спеціальні органи, що діяли від імені та за дорученням держави і здійснювали інтервенційну політику на внутрішньому аграрному ринку. В цілому інтервенційні заходи пом'якшували падіння реальних закупівельних цін і доходів, а також сприяли забезпеченню поточної платоспроможності сільськогосподарських підприємств.

По-четверте. Пріоритетними напрямами державного регулювання аграрного сектора економіки у країнах ЦСЄ стали цільова фінансово-кредитна підтримка соціального розвитку села та сільських територій, а також модернізація сільської інфраструктури. Ресурси було спрямовано на підтримку інфраструктури, керованої органами місцевого самоврядування або приватними керуючими.

По-п'яте. Внутрієвропейська торгівля між країнами ЦСЄ та країнами ЄС розвивалася шляхом збільшення обсягів експорту з останніх. Це можна пояснити досить розвинутою системою логістики та високою якістю продукції, а також різною продуктивністю західно- та східноєвропейського сільського господарства. Тим часом у рамках європейських договорів і угод про асоціацію, підписаних Європейською комісією, передбачалася поступова лібералізація взаємної торгівлі сільськогосподарською продукцією між цими групами країн, за можливості посилення заходів щодо

⁶ Див.: www.apk-inform.com, 07.02.05.

їх захисту на випадок надмірного зростання імпорту, демпінгу, ускладнень з платежами, тощо.

По-шосте. Нова організаційно-правова структура сільськогосподарського виробництва характеризувалася більш значною питомою вагою приватного та кооперативного секторів у сільському господарстві. У переробній промисловості досягнуто високого рівня концентрації виробництва майже в усіх країнах регіону завдяки проникненню іноземного капіталу на великі підприємства.

Отже, до 1 травня 2004 р. "десятка" центральноєвропейських країн на практиці орієнтувалася на структуру організації та механізм регулювання внутрішнього ринку і зовнішньоторговельних зв'язків аграрного сектора економіки країн ЄС, склавши "першу хвилю" приєднання країн ЦСЄ до САП ЄС.

Умови та наслідки адаптації країн ЦСЄ до САП ЄС

Сільське господарство країн ЄС являє собою високорозвинуту галузь економіки з сучасними технологіями виробництва для забезпечення потреб населення регіону, незважаючи на її відносно незначну питому вагу в загальному ВВП ЄС (2,3%). Для країн ЦСЄ САП ЄС стала основним джерелом прискорення економічного прогресу в сільському господарстві та одним з найбільш масштабних, змістовних і фінансово забезпечених напрямів регулювання процесів європейської економічної інтеграції.

Спільна аграрна політика (САР - Common Agricultural Policy) - це єдина для всіх країн - членів ЄС політика у галузі сільського господарства, спрямована на створення необхідних умов для формування й розвитку багатofункціонального, стабільного та конкурентоспроможного аграрного виробництва у ЄС, з орієнтацією на потреби майбутніх поколінь.

Згідно із ст. 33 Договору про заснування Європейського Союзу⁷, встановлено п'ять основних цілей спільної політики країн - його членів у галузі сільського господарства:

- підвищити продуктивність сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання виробничих факторів (зокрема, робочої сили);
- забезпечити належний рівень життя сільськогосподарського співтовариства, зокрема - збільшуючи особистий прибуток людей, які працюють у сільському господарстві;

- стабілізувати ринки;
- забезпечити доступність постачання;
- забезпечити постачання продуктів харчування споживачам за помірними цінами.

Перед запровадженням САП було налагоджено широкомасштабні та високо-ефективні національні захисні стратегії і тим самим визначено базові інструменти САП за деякими напрямками⁸:

по-перше, було створено ринкові організації, що працювали за фіксованими цінами з метою зменшення ризиків, пов'язаних із значним коливанням цін на товари та обсягів виробництва;

по-друге, було створено ринкові організації для перерозподілу доходів на користь фінансово обмежених або бідних фермерів;

по-третє, ринкові організації з їх фіксованими й гарантованими цінами стали ефективним засобом забезпечення фермерів вищими доходами (за такою схемою мали можливість підвищити свою ефективність дрібні землевласники, що склали найбільшу частину сільського населення Західної Європи).

У результаті цих заходів сформувалася складна система цін на продовольство: країна - член ЄС здійснювала закупки за гарантованими цінами, що забезпечували покриття витрат, і продавала продукти харчування на внутрішньому ринку за роздрібними цінами, доступними споживачеві. Також передбачалися споживчі дотації на закупівлю продовольчих товарів. Було встановлено порядок інтервенційних закупок і створено склади сільськогосподарської продукції.

У рамках САП діяв спеціально створений у 1962 р. Європейський фонд орієнтації та гарантій сільського господарства (ФЕОГА), на утримання якого виділялося

⁷ Див.: Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I. К., "Юстиніан", 2005, с 57.

⁸ Див.: Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі. К., "Основи", 2004, с 288-289.

50% бюджетних коштів ЄС, які направлялися на пряме і непряме субсидування фермерів, на впровадження нових технологій виробництва та його реструктуризацію, тощо. Кошти цього фонду формуються за рахунок країн - членів ЄС і надходжень від компенсаційних зборів на імпорт з "третіх" країн. Фінансовими інструментами САП щодо фермерів були прямі виплати на підтримання ринкових цін; виплати залежно від обсягів виробленої сільськогосподарської продукції, цільового використання субсидій, посівних площ і поголів'я худоби; компенсаційні виплати. З часом, із зростанням масштабів сільськогосподарського виробництва, було введено виплати фермерам на обмеження виробництва та ін. На пізніших етапах розвитку САП увага концентрувалася на стимулюванні якості виробленої сільськогосподарської продукції, екологічних аспектах аграрного виробництва і гармонійному розвитку сільських територій регіону.

САП швидко досягла своєї мети. На наступних етапах виявились її **суперечності, зумовлені падінням конкурентоспроможності сільського господарства, збільшенням запасів сільськогосподарської продукції та відповідним підвищенням вартості їх зберігання, зростанням доплат з бюджету на експорт, тощо.** У країнах ЄС почався процес реформування САП, який триває і дотепер.

Варто зупинитися на найважливіших змінах у САП, закріплених документом Європейської комісії **"Agenda 2000"**, та суттєвішій наступній реформі САП ЄС - так званій **"Реформі Фішлера"**.

Завдання програми **"Agenda 2000"** - децентралізація САП щодо цільових виплат виробникам сільськогосподарської продукції; підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки країн ЄС; забезпечення високої якості та безпеки продовольства; гарантії вищої його доступності для країн - нових членів ЄС. Рада ЄС та Європейська комісія зобов'язались у такий спосіб проводити САП у 2000-2006 рр., щоб щорічні витрати на її реалізацію (без витрат на розвиток сільських територій, ветеринарні заходи та охорону навколишнього природного середовища) не перевищували в середньому 40,5 млрд. євро.

Основною метою **"Реформи Фішлера"** було переведення аграрного сектора економіки з "пільгових" умов функціонування на ринкові, що базуються на принципах вільної конкуренції.

Слід сконцентрувати увагу на основних напрямках "Реформи Фішлера":

- запровадження одноразових виплат фермерам незалежно від обсягів виробленої ними сільськогосподарської продукції (компенсаційні виплати і виплати на поголів'я тварин замінено на прямі виплати - на одну ферму);
- розширення програми "модуляції", започаткованої у рамках "Agenda 2000" (це дає можливість країнам ЄС зменшувати виплати великим фермам, а вивільнені кошти направляти на фінансування розвитку сільських територій; усі країни повинні здійснювати такі програми);
- надання фермерам кредитів у сумі 45 євро/га з метою стимулювання вирощування сільськогосподарських культур для виробництва енергії (розмір таких площ обмежено 1,5 млн. га);
- зміна політики щодо забезпечення якості агропродовольчої продукції (виплати фермерам здійснюватимуться пропорційно заходам щодо дотримання різних видів стандартів-екологічних, безпеки продовольства, захисту рослин, ветеринарних, умов утримання тварин та ін.; допомога надаватиметься за так званою "Системою однакових виплат" - COB);
- гнучкість у виборі того, що виробляти фермерам (за винятком вилучених з переліку товарів, за які вони вже одержали виплати);
- створення механізму забезпечення фінансової дисципліни у такий спосіб, щоб не допустити перевищення бюджету, прийнятого на підтримку САП ЄС.

Запровадження запропонованих Фішлером заходів вважається початком фундаментальної реформи у сільському господарстві ЄС, розрахованої на 2005-2013 рр. Передбачається, що реалізація основних засад "Реформи Фішлера" дасть можливість ЄС, крім усього іншого, одержати до 2013 р. граничну суму витрат на підтримку ринку сільськогосподарської продукції та на прямі виплати аграріям. У 10 країнах - членах ЄС (Австрії, Бельгії, Данії, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембургу, Португалії, Швеції та Великобританії) реформована САП уже запрацювала, що дозволить європейським фермерам, як сказано у висновках Європейської комісії, працювати у ринкових умовах.

Саме в умовах концептуальних змін у сучасній САП відбувається процес адаптації країн ЦСЄ до функціонування в євроінтеграційному середовищі. Усі країни ЦСЄ, незважаючи на існуючу протягом століть різницю у природних, культурних та економічних умовах сільського господарства, прийняли законодавство ЄС - **acquis communitaire**, на основі якого здійснюються адаптація виробничої структури аграрного сектора економіки кожної з них і повне пристосування їх національних механізмів державного регулювання до вимог САП. Так, з 1 травня 2004 р. до національних правових систем усіх країн ЦСЄ, які стали членами ЄС, увійшли та почали діяти **правила регулювання внутрішніх ринків основних агропродовольчих товарів, єдиний митний тариф при імпорті з "третьох" країн товарів або засобів виробництва для сільського господарства** (наприклад, імпортне мито на цитрусові з Аргентини зросло з 10 до 135%, на рис з Індії—з 0 до 188%, на азотні мінеральні добрива з Росії - з 9 до 29%, на калійні з Беларусі - з 0 до 27%), **антидемпінгові мита на ряд промислових товарів для галузей АПК**, тощо⁹.

Для повного прийняття країнами - новими членами ЄС положень **acquis communitaire**, першу групу яких введено з ініціативи ЄС-15, а другу - з ініціативи 10 країн ЦСЄ, передбачено перехідні періоди. До **першої групи** належать обмеження протягом максимального строку (7 років) легального доступу робочої сили з країн ЦСЄ на ринок праці в агропромисловій сфері економіки країн ЄС (неофіційно таке переміщення здійснюється вже давно; більше того, робоча сила, яка на сезон переміщується до сільського господарства країн ЄС, дедалі частіше замінюється на дешевшу робочу силу активного працездатного віку з країн СНД). Також до цієї групи увійшли механізми одержання прямих субсидій сільськогосподарськими товаровиробниками з країн ЦСЄ. Цими положеннями передбачено бюджетну підтримку з боку ЄС для країн ЦСЄ у 2004-2006 рр. у розмірі 25-30% від рівня підтримки, одержаної сільськогосподарськими товаровиробниками країн - старих членів ЄС, з доведенням відповідних виплат до 100% лише у 2013 р¹⁰. Дана пропозиція викликала невдоволення країн - нових членів ЄС. Компромісним рішенням став дозвіл урядам країн ЦСЄ здійснювати додаткові виплати з власних бюджетів, не одержуючи додаткових коштів з бюджету САП ЄС.

До **другої групи** увійшли дозволи, надані Угорщині, Польщі, Литві та Латвії на п'ятирічні перехідні періоди, на продаж молока, стандарти жирності якого не відповідають тим, які діють у країнах ЄС. За оцінками експертів, приблизно 50% м'ясної продукції Польщі та Угорщини не відповідали стандартам ЄС. Обидві країни добилися поступок і в цій галузі на період до 5 років, для повного пристосування своїх сільськогосподарських товаровиробників до правил **acquis communitaire**. Водночас значна частина агропідприємств поступово припинила діяльність. На відміну від названих країн, Чехія прийняла усі вимоги і стандарти ЄС.

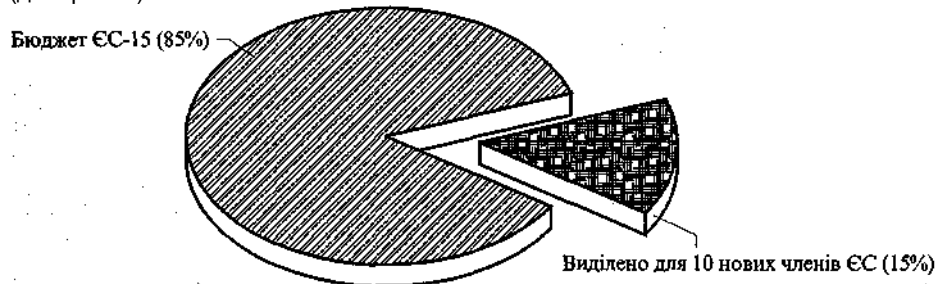
Обмеження, передбачене даною групою дозволів, стосувалося також капіталовкладень з країн ЄС в аграрну нерухомість країн ЦСЄ. Договором про приєднання передбачено заборону на придбання громадянами ЄС сільськогосподарських земель і лісів в Угорщині, Латвії, Литві, Чехії та Естонії протягом 7 років з часу їх приєднання до ЄС (а в Польщі - відповідно, протягом 12 років). Однак встановлено, що такий дозвіл може бути виданий і раніше - за умови попередньої оренди земель: у більшості країн - після 3 років їх оренди, а у Польщі - від 3 до 7. Останнє пояснюється специфікою аграрної структури Польщі. З цієї самої причини було відхилено вимоги Угорщини та Словаччини про перегляд у бік збільшення узгоджених ними з ЄС строків відкриття своїх земельних ринків. У цьому зв'язку окремі країни ЦСЄ у 2002-2003 рр. переглянули власне земельне законодавство і запровадили норми, що додатково регулюють активність потенціальних учасників земельного ринку: а) продаж земель, в основному, фізичним особам, які мають документально підтверджену спеціальну освіту або тривалий досвід господарювання і безпосередньо ведуть господарство; б) встановлення максимальної площі землі у приватній власності; в) надання громадянам своєї держави пріоритетного права на купівлю землі з держрезерву на пільгових умовах; тощо. Запровадження цих заходів у перехідний період, з одного боку, сприятиме

⁹ Див.: Фрумкин Б. Е. Общая аграрная политика - первое расширение на Восток. М., Институт экономики РАН, 2004, с 203.

¹⁰ Див.: т а м ж е, с 204.

попередженню спекулятивного обороту земель і скуповування їх іноземцями, а з іншого - не стримуватиме розвиток земельного ринку взагалі¹¹.

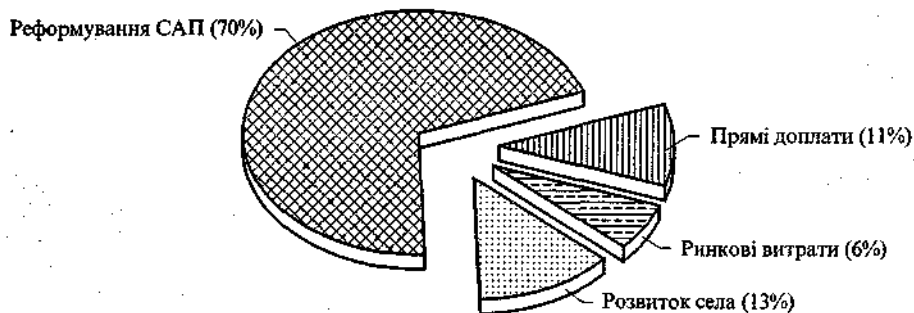
Сьогодні вплив уніфікації аграрної політики країн ЄС на країни ЦСЄ оцінити складно. Але, безперечно, це прогресивний процес. Основним кроком до нього є збільшення частини бюджету ЄС, виділюваної на сільське господарство з урахуванням потреб країн - його нових членів. Проведені ІАМО дослідження свідчать, що фінансування витрат, пов'язаних з прийняттям до ЄС країн ЦСЄ, зумовить зростання бюджету ЄС на 16 млрд. євро, після чого у 2006 р. він становитиме 106,5 млрд. євро (у тому числі 15,7 млрд. - бюджет для 10 країн - нових членів і 90,8 млрд. - бюджет ЄС-15) (див. рис. 1).

Рис. 1. Зміни у бюджеті ЄС з урахуванням його розширення у 2006 р.
(Джерело: ІАМО, *Enlargement and Agriculture*, 2004, р. 9)

Додаткові ресурси для фінансування сільського господарства залучаються з країн - нових членів ЄС. Бюджетом ЄС для таких країн передбачено компенсацію витрат на цю галузь у розмірі 30%.

З коштів, виділених бюджетом ЄС для здійснення САП у країнах ЦСЄ, 70% (або 11 млрд. євро) передбачено для її подальшого реформування (див. рис. 2).

Рис. 2. Розподіл витрат на здійснення САП у країнах ЦСЄ у 2006 р.
(Джерело: ІАМО, *Enlargement and Agriculture*, 2004, р. 10)

Решта коштів - 30% (або 5 млрд. євро) - розподілятиметься за трьома напрямками: прямі доплати (1,7 млрд. євро); ринкові витрати (1 млрд. євро); розвиток села (2 млрд. євро).

Подальше реформування САП передбачає реформування у таких підгалузях, як льонарство, овочівництво, цукровиробництво, виробництво фруктів, тютюну, бавовни тощо. Кошти, виділені на реформування САП, сприятимуть розвитку сільського господарства країн - нових членів ЄС, але ключовим фактором у цьому відношенні має бути ініціатива самих фермерів.

Фермери країн - нових членів ЄС одержують прямі доплати з першого року членства у ЄС, але при цьому вони не мають такого їх рівня, як старі члени ЄС, і можуть розраховувати на нього тільки через 10 років свого членства у ЄС (див. рис. 3).

¹¹Див.: там же, с 204-205.

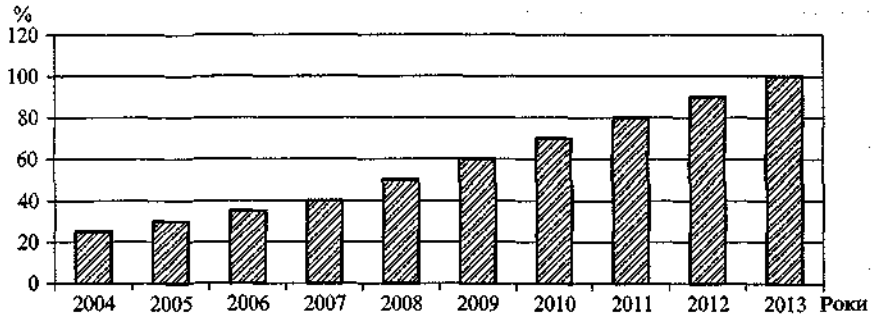

Рис. 3 Рівень прямих доплат для країн ЦСЄ у відношенні до інших членів ЄС
(Джерело: IAMO, Enlargement and Agriculture, 2004, p. 14)

Тим часом передбачений розмір доплат є однаковим для всіх країн ЄС. На даний момент з цілого ряду причин неможливо сказати, яка це буде сума. Різниця у рівні прямих доплат частково компенсуватиметься за рахунок національних бюджетів країн ЦСЄ.

Починаючи з 2005 р. країни ЄС поступово відмовлятимуться від методів цінової підтримки як таких, що суперечать вимогам СOT, позбавляють виробників "сигналів" ринку, дестабілюють торгівлю, сприяють нагромадженню нереалізованих запасів агропродовольчої продукції та підвищують витрати споживачів. Для пом'якшення адаптації товаровиробників галузі до умов САП їм надаватимуться прямі компенсаційні виплати у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь.

Виконання країнами ЦСЄ заходів САП, врешті-решт, свідчить про досягнення ними кращих результатів у післяінтеграційному періоді.

Процес розширення Європи спричиняє виникнення як позитивних результатів, так і негативних наслідків. Оскільки вони не є однаковими для всіх країн ЦСЄ, то основний акцент нами зроблено на аналіз ситуації, що склалася в аграрному секторі Польщі - країни, яка за найважливішими параметрами (територією та чисельністю населення, геополітичною "вагою", зовнішньоекономічним впливом, економічним потенціалом сільського господарства) є близькою до України.

До **позитивних результатів** у середньо- і довгостроковій перспективі можна віднести:

1. Збільшення бюджетних надходжень (Так, за 2004-2009 рр. польське сільське господарство одержить з бюджету ЄС і з національного бюджету у вигляді прямих субсидій сільськогосподарським товаровиробникам і дотацій на розвиток сільських територій, реструктуризацію та модернізацію агропродовольчого сектора, рибальства і рибопереробки близько 10 млрд. євро, причому субсидіями буде охоплено 2,5 млн. господарств).

2. Заохочення молоді до роботи у сільському господарстві (Цей поступовий процес здійснюватиметься шляхом спрощення процедури започаткування виробничої діяльності молодих фермерів. Зокрема, в одній лише Польщі на перший рік господарювання кожному з них надається безповоротна допомога у розмірі 50 тис. злотих).

3. Зростання доходів нетоварних фермерських господарств (Вони одержать субвенції на загальну суму 5,9 тис. злотих. Ці виплати надаватимуться протягом 5 років).

4. Започаткування якісно нового процесу перетворень і розвитку сільських територій (Він здійснюватиметься на основі диференційованого підходу з урахуванням суспільних, економічних і екологічних аспектів, а також виділення на відповідні заходи 3,6 млрд. євро).

5. Адаптацію сільськогосподарських товаровиробників до стандартів ЄС (її буде забезпечено за рахунок премій, які не перевищують 25 тис. євро на кожне господарство залежно від кількості реалізованих стандартів).

6. Розширення зовнішньоекономічних зв'язків на ринку сільськогосподарської продукції (Так, із зняттям митних бар'єрів у 2004 р. експорт польської молочної продукції до країн ЄС-25 збільшився (порівняно з 2003 р.) на 52%. При цьому доходи аграріїв від продажу молочної продукції зросли більш як на 21%. Зміни відбуваються

і на ринку яловичини - у бік збільшення частки польських м'ясних виробів і м'яса щороку на 12% (вже у 2004 р. реалізовано понад 550 тис. т цієї продукції). Зростання темпів експорту спостерігається на ринку плодів і ягід. Вперше польські експортери дістали доступ на ринки Португалії, Кіпру та Ірландії).

7. Структурні зміни у пенсійному забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників (Так, у 2004-2006 рр. ними скористаються 60 тис. аграріїв, для яких передбачено 640,5 млн. євро).

У цілому ж за 2004 р. - у зв'язку з підвищенням цін, збільшенням обсягів експорту сільськогосподарської продукції до країн ЄС і субсидуванням у рамках САП - доходи сільськогосподарських товаровиробників у Польщі зросли на 73,5%.

Зміни на краще спостерігаються і в інших країнах ЦСЄ. У Чехії у 2004 р. (порівняно з попереднім роком) доходи сільськогосподарських товаровиробників зросли майже на 108%. Збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва досягнуто у країнах Балтії.

Європейською комісією країнам ЦСЄ на 2007-2013 рр. виділено асигнування на розвиток сільських територій (охорону навколишнього природного середовища, поліпшення екології, збільшення несільськогосподарської зайнятості населення) у розмірі 96 млрд. євро.

Приєднання країн ЦСЄ до САП спричинило і певні *негативні наслідки* (насамперед, у Польщі) членства у ЄС:

1. Підвищення рівня прямого субсидування сільськогосподарських товаровиробників і рівня ринкових цін викликало зростання роздрібних цін і витрат на продовольство у бюджетах домогосподарств населення більш як на 10%, при скороченні споживання багатьох продуктів харчування.

2. Зростання роздрібних цін у багатьох країнах ЦСЄ зумовило запровадження неринкової моделі споживання, суть якої полягає у створенні населенням запасів продуктів тривалого зберігання (цукру, борошна, крупів, олії, шоколаду, солі та ін.), а продавцями і переробниками - запасів продовольчого й кормового зерна, морожених м'яса та птиці. Ці процеси досягли таких масштабів, що Європейська комісія поставила перед країнами ЦСЄ вимогу - провести масштабний перепис продовольства у підприємств і населення, змусивши їх сплатити додаткове мито за його надлишки (понад 0,5 т продуктів харчування та понад 5 т зерна).

3. З огляду на надходження на ринки країн ЦСЄ дешевших агропродовольчої продукції та товарів з ЄС, фермери цих країн дедалі більше програють у конкурентній боротьбі із західноєвропейськими сільськогосподарськими товаровиробниками.

4. Зростають ставки ПДВ на машини і трактори (до 22%), на ветеринарні препарати (до 22%), на засоби захисту рослин (до 3%), тощо.

5. Вперше, як це не парадоксально, відбулося скорочення припливу ПІІ до країн ЦСЄ, що, ймовірно, пояснюється завершенням там процесу приватизації.

6. Спостерігається зростання кількості безробітних. Незважаючи на пожевлення ринкової кон'юнктури, у Польщі рівень безробіття сягає більш як 18% її працездатного населення. Для інших країн прогноз також є несприятливим, що свідчить про високу соціальну ціну вступу країн ЦСЄ до ЄС.

Таким чином, стратегія інтеграції аграрної політики країн ЦСЄ до САП ЄС суперечлива і має різноманітні результати й наслідки. З одного боку, самостійність урядів цих країн у прийнятті рішень щодо розвитку аграрного сектора їх економіки зменшуватиметься; галузева та продуктова структури аграрного сектора економіки ставатимуть дедалі уніфікованішими, а агропродовольча продукція - дедалі стандартизованою. В окремих випадках це супроводжуватиметься втратою національної специфіки і традиційної спеціалізації, змінами в укладі життя сільського населення, тощо. З іншого боку, вперше у сучасній історії аграрна політика країн ЦСЄ набуває довготривалого, стабільного характеру, з чітко визначеними пріоритетами, дійовими механізмами реалізації та надійними джерелами фінансування.

Перспективи аграрного сектора економіки України

у контексті її майбутнього вступу до СОТ та інтеграції до ЄС

З огляду на досвід, нагромаджений країнами ЦСЄ, та діючу аграрну модель ЄС, необхідно визначити пріоритети розвитку сільського господарства України. На за-

ключному етапі її вступу до СОТ і початковому - інтеграції до ЄС доцільно зосередити зусилля на такому:

Забезпечення гнучкого поєднання ринкових принципів з державним регулюванням (Така політика набула в ЄС широкого й розгалуженого впливу, з усвідомленням того, що ні продовольчий ринок, ні сільське господарство не є саморегульованими та самодостатніми системами в умовах загострення конкурентної боротьби).

Підвищення продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектора економіки на внутрішніх і зовнішніх ринках за рахунок якісного оновлення людського капіталу (Чітко виражений протекціонізм САП явно звужить можливості українського сільськогосподарського експорту до країн ЦСЄ, перетворюючи нашу вітчизняну продукцію на їх ринках на неконкурентоспроможну).

Реалізація заходів щодо вдосконалення правових засад земельного ринку, з встановленням пріоритетів на придбання сільськогосподарських угідь у власність селянами, що займаються сільськогосподарським виробництвом (До таких, у першу чергу, належать особисті селянські та фермерські господарства. Для подолання існуючих побоювань відносно масової купівлі земель (особливо - іноземцями) слід враховувати досвід Польщі: при подальшому жорсткому контролі з боку державних органів за дотриманням положень відповідного закону щодо купівлі-продажу землі скуповування польських земель не відбулося).

Гармонізація національних стандартів якості та безпеки вітчизняної агропродовольчої продукції відповідно до стандартів ЄС (Адже на шляху українського експорту, внаслідок приєднання країн ЦСЄ до високих стандартів, а також жорстких санітарних, фітосанітарних, екологічних та інших норм, які діють у ЄС, виникатимуть серйозні перешкоди).

Посилення акценту на розвиток сільських територій та на інтегрування їх до ринкової економіки, а також, за цих умов, розширення можливостей для зайнятості сільського населення несільськогосподарськими видами діяльності та поліпшення його соціального захисту (Державна політика соціальних перетворень у країнах ЦСЄ свідчить, що основна маса їх сільських жителів не відчують зниження рівня життя та погіршення його якості внаслідок вступу своєї країни до ЄС. Країни ЦСЄ витрачають на соціальні виплати частину ВВП на рівні відповідних показників західноєвропейських держав. Наприклад, у Польщі питома вага таких витрат становить 21%, в Угорщині - 22,5%, у Чехії - 14,6%. У цих країнах відрахування на соціальне забезпечення є найвищим у світі).

Підготовка національної програми гармонізації вітчизняного законодавства та структурізація інституціональної політики згідно з вимогами ЄС, з визначенням коротко- та середньострокових цілей адаптації аграрного ринку України до вимог САП (З досвіду інтеграції країн ЦСЄ до ЄС відомо, що для кожної з них Європейською комісією розроблено документ "Партнерство для вступу", в межах якого після консультації із заінтересованими сторонами визначено конкретні цілі та пріоритети вступу до ЄС).

Формування у сільського населення позитивної громадської думки з приводу очікувань від європейської інтеграції для сільського господарства та кожного жителя села особисто (У цьому зв'язку виникає гостра потреба у широкій інформаційній кампанії серед аграріїв для підвищення рівня їх обізнаності відносно практики європейської інтеграції сільського господарства. Ефективності такого заходу можна досягти шляхом якісного оновлення людського капіталу села та запровадження системи моніторингу громадської думки шляхом періодичного опитування селян за спеціально розробленою програмою).

До основних заходів, реалізованих Україною з огляду на зазначені перспективи, слід віднести:

- приватизацію товарних сільськогосподарських земель, власниками яких стали майже 7 млн. селян;
- реорганізацію існуючих форм господарювання у приватні господарські структури ринкового типу, із закладанням засад для розвитку фермерства та приватного селянського господарювання;
- трансформування системи підтримки сільського господарства шляхом скорочення таких її видів, як списання боргів, зниження податкового навантаження та вста-

новлення податкових пільг, субсидування через механізм ПДВ і через збільшення прямих бюджетних трансфертів сільськогосподарським товаровиробникам;

- лібералізацію цін на сільськогосподарську продукцію;
- наближення до завершення важливого етапу земельної реформи - закріплення прав власності на землю через державні акти, отримані більш як 60% селян;
- підписання більш як 30 двосторонніх протоколів з питань приєднання України до СОТ, погодження з більшістю членів Робочої групи СОТ 95% митних тарифів, завершення 70% проекту звіту - як основна рекомендація щодо вступу України;
- завершення етапу визначення рівня підтримки сільськогосподарських товаровиробників відповідно до правил і вимог СОТ (Так, за даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (Україна), на заходи щодо підтримки "жовтого кошика" виділятиметься 36,3% бюджетних коштів, а "зеленого" - 56,8%. Згідно з Положенням про сільське господарство Уругвайського раунду переговорів, заходи щодо підтримки, що належать до "жовтого кошика", підлягають скороченню - на відміну від інструментів підтримки "зеленого" або "блакитного кошика").

Як підсумок слід зазначити, що напрями співпраці України з ЄС у рамках Плану дій Україна - ЄС, прийнятого у Брюсселі 21 лютого 2005 р., залежатимуть, насамперед, від членства України у СОТ та можливості для неї використовувати (а не копіювати!) досвід інтеграції до ЄС країн ЦСЄ, нагромаджений ними більш як за десятирічний період.

Висновки

Таким чином, є всі підстави говорити про подальше посилення впливу ЄС-25 на український продовольчий ринок, що зумовлює необхідність пошуку шляхів подальшого реформування розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки. Маються на увазі, **по-перше**, перегляд внутрішньої аграрної політики у плані переходу на спільні для країн з ринковою економікою засади, з регулюванням ринку, ефективною фінансовою підтримкою сільського господарства і створенням сучасної ринкової інфраструктури, а **по-друге**, вдосконалення зовнішньоекономічної політики, з прийняттям аналогічних з ЄС правил регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією. Для України основною вигодою від розширення ЄС стане прямий вихід експортерів сільськогосподарської продукції на найпотужніший єдиний ринок із спільними кордонами, однаковими "правилами гри", єдиними стандартами якості та безпеки продукції АПК.